

[https://doi.org/10.19195/1642-5782.19\(29\).13](https://doi.org/10.19195/1642-5782.19(29).13)

Szkolne zmagania z płcią

[rec.] Karolina Kwak, *Czy Kopciuszek musi być dziewczyną? Edukacja polonistyczna bez schematów rodzajowych*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2019, Edukacja Nauczycielska Polonisty

Wydaje się bowiem, że to nie zawartość podręczników czy kanon lektur decydują o tym, jak dzieci będą odbierać rzeczywistość. To od polonisty/wychowawcy zależy, czy jego uczniowie uznają, że Kopciuszkiem może być tylko dziewczyna¹.

Karolina Kwak to badaczka, nauczycielka i współautorka podręczników, która w swoich licznych pracach podejmuje zagadnienie perspektywy genderowej w edukacji. To również osoba odpowiedzialna za trzydziestą pierwszą odsłonę popularnej i docenianej przez nauczycieli serii „Edukacja Nauczycielska Polonisty”, redagowanej przez Annę Janus-Sitarz.

Czy Kopciuszek musi być dziewczyną? Edukacja polonistyczna bez schematów rodzajowych to publikacja powstała na bazie szkolnych doświadczeń. Jak tłumaczy we wstępie autorka, jej współpraca z młodzieżą zaowocowała pytaniami dotyczącymi nierówności, funkcjonowania kobiet i mężczyzn, a także krzywdzących stereotypów. Będąc blisko problemów młodych ludzi, obserwując rodzące się w nich przekonania, ale i najprawdopodobniej głęboko wierząc w sprawczość nauczyciela polonisty, badaczka stworzyła składającą się z sześciu rozdziałów rozprawę, która za pomocą współczesnych lektur odślania możliwości uwrażliwiania uczniów na uprzedzenia związane z płcią.

Książka zawiera po części nieco zmienione teksty publikowane wcześniej, ale zebranie ich w jednym tomie zdaje się decyzją udaną, ponieważ całość jest spójna, a poszczególne tematy wzajemnie się uzupełniają.

Przy wszechobecnym medialnym istnieniu niemal mitycznego zjawiska, jakim pozostaje gender, Kwak podejmuje wysiłek ponownego wytłumaczenia kwestii fundamentalnych, takich jak jaźń, osobowość, tożsamość, rola płciowa czy płeć biologiczna. Sięga przy tym po czołowe nazwiska, od dawna kojarzone z tym zakresem tematycznym, i z encyklopedyczną skrupulatnością przedstawia definicje pojęć rozpoznanych przez naukę, ale do dzisiaj wzbudzających wiele wątpliwości, nawet w świecie akademickim. Autorka, poprzez socjalizację, grupy społeczne, a nawet psychoanalizę, dociera do stereotypów męskości i kobiecości. To właśnie one stanowią główny temat pracy.

Pogłębianiu dychotomii pomiędzy dziewczynkami a chłopcami sprzyja otaczający dzieci świat — dzielą je zabawki, kolory, zainteresowania czy kierowane do nich programy

¹ K. Kwak, *Czy Kopciuszek musi być dziewczyną? Edukacja polonistyczna bez schematów rodzajowych*, Kraków 2019, s. 318.

i gry. Również tym kwestiom poświęcono miejsce, przykuwając uwagę czytelnika licznymi ciekawostkami. Lekcje języka polskiego dzięki wykorzystaniu tekstów jako narzędzi do rozwoju empatii, według autorki, mają być szansą na rozmycie wspomnianych różnic. Omawiana publikacja nie oferuje gotowych scenariuszy, ale przedstawia utwory, również polskie, które, czytane nawet we fragmentach, mogłyby stanowić tło do lekcji analizującej ograniczające nas konstrukty kulturowe.

Kwak poświęca miejsce także poszukiwaniom językowym. Odwołując się do *Lingwistyki płci* Małgorzaty Karwatowskiej i Jolanty Szpyry-Kozłowskiej, zastanawia się, dlaczego w Polsce rozgorzała dyskusja dotycząca feminatywów, widoczna nawet w tłumaczeniach tytułów książek dla dzieci, gdy w języku angielskim — na skutek działań na rzecz równouprawnienia — rezygnuje się z form żeńskich (s. 124). Podobną tendencję można zauważyć również u Czeszek, które z roku na rok coraz mocniej walczą z charakterystyczną końcówką *-ová*. Autorka stara się nie opowiadać po żadnej ze stron, o czym świadczą cytowane przez nią słowa Przemysława Łozowskiego: „Język nie ma płci [...] ani w języku nie ma płci [...] ani płeć nie ma języka [...] to użytkownicy języka mają płeć” (s. 139). Ważniejsze staje się dla niej uwrażliwianie dziewcząt na możliwość spełniania się w zawodzie uznawanym za męski niż językowa forma wykonywanej profesji.

Niewątpliwym atutem recenzowanej książki jest fakt, że jej autorka to polonistka praktyk; swoje refleksje i założenia opiera na pracy w szkole. Badania ilościowe i jakościowe przeprowadzone wśród uczniów, stanowiące rdzeń rozprawy, poruszają niezwykle aktualne zagadnienia. Głównym ich celem miało być uzyskanie informacji, w jaki sposób dzieci w wieku od dziesięciu do 14 lat definiują kobiecość i męskość, a także — jak rozumieją inność. 250 uczniów biorących udział w badaniu ilościowym wskazywało pasujące do nich określenia, wartości, z którymi mogliby się utożsamiać, sytuacje wzbudzające sprzeciw bądź rozbawienie („przemoc wobec zwierząt” kontra „chłopak w sukience”). Istotnym elementem ankiety było pytanie o przyporządkowanie z pewnej puli cech typowych, w mniemaniu uczniów, dla kobiet, mężczyzn albo dla obu płci, jak również próba stworzenia definicji inności.

Badania dowiodły, że najmłodszy respondenci jako najbardziej kobiecą cechę wskazują delikatność, a męską — agresywność. To stereotypowe postrzeganie nie jest jednak w uczniach zakorzenione. Jak pisze Kwak: „Z wiekiem, wraz z poszerzaniem się zasięgu społecznych oddziaływań, zmienia się sposób patrzenia dzieci na świat, w tym także na rolę płciową” (s. 199). Istotną różnicę w poglądach uczniów między dziewiątym a 14 rokiem życia widać w odpowiedziach dotyczących inności — zjawisko dotychczas konotowane z samotnością czy opresją w dziecięcym rozumowaniu z czasem urasta do wartości, która jest akceptowana.

Należy zwrócić również uwagę na ciekawe badania jakościowe polegające na połączeniu rysunku z obowiązkową na tym etapie nauczania formą wypowiedzi pisemnej — opisem postaci. Do zadań grupy dziewięcio- i dziesięcioletków należało wrysowanie postaci w przygotowany wcześniej szablon, jak również napisanie tekstów według kryteriów: przedstawienie bohatera, wygląd twarzy, opis sylwetki i sposób poruszania się, a także zainteresowania, zdolności oraz pasje. Autorka obszernie analizuje wybrane dziewięć prac, które czytelnik ma szansę samodzielnie zinterpretować, ponieważ w publikacji zamieszczono ich kolorowe skany. Na tej podstawie Kwak wysnuwa następujące wnioski: postaci płci żeńskiej często były jednowymiarowe, do ich charakterystyk wpisano cechy typu pracowitość czy otwartość na świat. Ponadto męskie wizerunki (tworzone

przez mieszane grupy uczniów) cechuje większa odwaga — chłopcy są zazwyczaj ambitni, bogaci, ale i konfliktowi. Na uwagę zasługują także prace przedstawiające postaci o niesprecyzowanej płci — dopiero w przypadku tworzenia takich wizerunków uczniowie wychodzą poza stereotypy.

Za najcenniejsze uważam fragmenty dotyczące Kopciuszka, nie tylko ze względu na ich wysoką wartość merytoryczną, ale także z uwagi na podobieństwo doświadczeń. W aktualnie obowiązującej podstawie programowej języka polskiego w wykazie lektur znajduje się zapis dotyczący wybranych baśni polskich i europejskich, z wyszczególnieniem *Kopciuszka* autorstwa Charles'a Perraulta. Jak odnotowała Kwak, baśń obecna w podręcznikach dla klasy 4 otoczona jest (a nawet obłożona) wieloma zadaniami o różnym stopniu trudności i przydatności. Ciekawą propozycję metodyczną podsuwają *Słowa na start!* Anny Klimowicz i Marleny Derlukiewicz, łącząc czytaną od pokoleń historię z humorystyczną wizją zaprezentowaną w wierszu Wandy Chotomskiej. Kwak idzie jednak o krok dalej. Omawiając *Kopciuszka* ze swoimi uczniami, prezentuje im również fragmenty książki Weroniki Józwiak *O dzielnych księżniczkach i pięknych królewiczach. Stare baśnie w nowych odstonach*. Dzieci, niejako w kontraście, poznają dzięki temu trudne losy pięknego i pracowitego Józia, przezywanego oczywiście Kopciuszkiem. Przytoczone reakcje uczniów wskazują na ich zaciekawienie tematem: „Wreszcie coś dla chłopców. Teraz przynajmniej mogę sobie wszystko wyobrazić. Jak bohaterką była dziewczyna, to to było takie babskie” (s. 268). Podobne wypowiedzi pojawiły się również na moich zajęciach — co prawda lekcje te odbyły się krótko przed lekturą recenzowanego tytułu, a ja posłużyłam się wersją autorstwa Karrie Fransman i Jonathana Placketta z niedawno wydanego w Polsce tomu pod tytułem: *Królowna w lśniącej zbroi, czyli trochę inne bajki dla dziewczynek i chłopców* — jednakże okoliczności i efekt okazały się tożsame. Zafascynowani uczniowie przekrzykiwali się (zjawisko to nie ominęło nauczania zdalnego), chcąc wyrazić swoje opinie. Zacytuję kilka z nich, ponieważ bliskie są tym, które pojawiają się w recenzowanej pozycji: „Wreszcie dziewczyny sobie odpoczną!” — uczennica; „Tak, chłopak w centrum uwagi, a nie tylko przyjeżdża i ratuje ciągle te księżniczki” — uczeń; „W końcu ta nazwa, Kopciuszek, to do chłopca też pasuje” — uczeń.

Spisane stwierdzenia, jak również ogólne podekscytowanie i fascynacja „innymi” wersjami baśni pokazują, że uczniowie są otwarci na eksperymenty. Wspominana przez Kwak bliska więź polonisty z uczniem i ogólna sympatia mogą stać się pomostem między tematami trudnymi a lekcjami literackimi (i nie tylko, bo ostatnia z wypowiedzi wskazuje na gotowość poszerzenia dyskusji o kwestie językowe). Autorka nie boi się próbować nowych rzeczy i skutecznie pokazuje swoim uczniom kolejne konteksty. Umożliwia im na przykład uczestniczenie w wystawianym na deskach Narodowego Starego Teatru przedstawieniu w reżyserii Anny Smolar, opartym na tekście *Kopciuszka* Joëla Pommerata, jak również nakłania do poszukiwań śladów tej postaci w filmie Stephena Chbosky'ego pod tytułem *Cudowny chłopak*. Rezultaty nie zaskakują — jak zauważa Kwak: „Upewniłam się, że poszerzanie kontekstu kulturowego sprzyja kształtowaniu wśród uczniów bardziej otwartych postaw i wybieraniu przez nich podczas wykonywania zadań niestandardowych rozwiązań” (s. 281). Tę konstatację poprzedza dogłębna analiza dziecięcych rysunków stworzonych w dwóch grupach uczniów — wśród tych, którzy czytali teksty Perraulta i Józwiak, oraz w zespole zaznajomionym także z przedstawieniem i filmem.

W ramach podsumowania warto wrócić do przedstawionego na początku motta — górnolotne stwierdzenie o ogromnej mocy polonisty uzależnione będzie wyłącznie od

nauczyciela. On sam decyduje o kształcie swoich lekcji, części omawianych lektur, tworzy plan zajęć i nieustannie podejmuje decyzje o tym, jakie kompetencje chce rozwijać u swoich podopiecznych. Nie jest Kopciuszkiem, któremu stoi na drodze Macocha, choć też nie od razu trafi na bal, ponieważ po drodze czekają go kolejne reformy i decyzje rządzących. Ostatni rozdział recenzowanej publikacji stanowi refleksję na temat nauczyciela, jego tożsamości, możliwości i zdolności do rozwijania relacji z uczniem. Autorka stawia pytania dotyczące typów osobowości oraz ich wpływu na reprezentowane swoją osobą wartości, które dzieci dostrzegają ze szczególną uwagą.

Kwak pochyla się także, prawdopodobnie niejako reagując na wydarzenia społeczno-polityczne, nad programem ukrytym, który mógłby stanowić szansę na wcielenie omawianych wartości w lekcje języka polskiego, gdy na horyzoncie pojawi się zagrożenie podmiotowości standardów nauczania. W założeniach autorki program ukryty tworzą treści dotyczące płci, orientacji seksualnej, tolerancji czy szeroko rozumianej inności, przekazywane obok tego, co zawarte w podstawie programowej. Do jego realizacji można wykorzystać kilka książek zaproponowanych przez Karolinę Kwak, przydatnych w walce ze schematami rodzajowymi. Należy przy tym podkreślić, że największym atutem recenzowanej publikacji jest skłonienie czytelnika do rozważań nad rolą nauczyciela i sposobami przekazywania norm w edukacji polonistycznej.

Natalia Miksiewicz

ORCID: 0000-0002-6662-8453

Uniwersytet Wrocławski

Bibliografia

- Fransman K., Plackett J., *Królewna w lśniącej zbroi, czyli trochę inne bajki dla dziewczynek i chłopców*, Warszawa 2020.
- Józwiak W., *O dzielnych księżniczках i pięknych królewiczach. Stare baśnie w nowych odstonach*, Zgierz 2015.
- Karwatowska K., Szpyra-Kozłowska J., *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2010.
- Klimowicz A., Derlukiewicz M., *Nowe słowa na start! Podręcznik do języka polskiego dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Warszawa 2020.
- Kwak K., *Czy Kopciuszek musi być dziewczyną? Edukacja polonistyczna bez schematów rodzajowych*, Kraków 2019.
- Łozowski P., *Gender jako językowa symbolizacja doświadczenia płci: płeć w języku, płeć języka czy język płci, [w:] Oblicza płci. Język — kultura — edukacja*, red. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, Lublin 2012.